

Yavuz Selim KAFKASYALI

*Öğretim Görevlisi, Kafkas Üniversitesi Devlet Konservatuvarı
Kars – TÜRKİYE*

**İRAN TÜRK MÜSİKİSİNDE OPERA SANATINA BİR ADIM:
Hasan Demirci ve Sehendiye Eseri**

İran coğrafyasında son iki yüz yılda kesintisiz olarak savaşların, isyanların, ihtilâllerin olması, 20. yüzyılın ilk çeyreğinde İran'ın Pehlevîlerin hâkimiyetine girmesi ve İran Türk kültürünün görmezden gelinmesi, 1979 Devrimi'nden sonra ise pek çok sanat dalı ile birlikte mûsikînin yasaklanması sebebiyle İran Türk mûsikîsi gerekli gelişmeyi gösterememiştir. 16. yüzyılda Batı, 19. yüzyılda Türkiye ve Kuzey Azerbaycan opera sanatı ile tanıştığı hâlde Fars hâkimiyetinde kalan İran Türkleri daha yeni adım atmaktadır. Tahran yönetiminin 1992'de özel mûsikî mekteplerine kısmî izin vermesi ile mûsikî ve onunla ilgili sanatlar canlanmaya başlamıştır. Bu dönemde İran Türk mûsikîsinin ve mûsikî ile ilgili sanatların gelişmesi için büyük gayret sarf eden Hasan Demirci, bütün yasaklara ve engellere direnerek hem bir orkestra kurmuş hem de İran Türklerinin ilk operası (Türklerinde operaya bir adım) sayılabilecek "Sehendiye" eserini bestelemiştir. Sehend'in "Şehriyâr'a Mektup" şiiri ile Şehriyâr'ın "Sehend" adlı manzumesi esas alınan eserde, Sehend'in sözleri altı türküyle, Şehriyâr'ın cevabı ise Bayatı Şiraz muğamının tamamı okunarak yansıtılmaktadır. Eserin süreci incelendiğinde operaya adım teşkil eden bir eser olduğu görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: İran Türk Mûsikîsi, Opera, Sehendiye.

Giriş

İlk çalışmaları 16. yüzyılın sonlarında Floransa'da sahneye çıkan ve çok geçmeden Almanya ve Fransa sahnelerinde de görülmeye başlayan opera¹, Türkiye'de Tanzimat'tan sonra 19. yüzyılın ortalarında görülmeye başlar, ancak Türk opera eserleri 20. yüzyılın başlarında sahnelerde yer alır [1, 558]. Azerbaycan operasının tarihi ise Üzeyir Hacıbeyli'nin 1908'de Bakü'de sahneye koyduğu Leyli ve Mecnun operası ile başlar [2, 353]. Bu sanat bazı Türk topluluklarında ise özellikle başka halkların egemenliği altında bulunan İran Türkleri gibi toplumlarda, imkânsızlıktan veya hâkim güçlerin imkân vermemesi sebebiyle ya doğmadan ölür ya da gelişme fırsatı bulamaz. Bakü merkezli gelişen opera sanatı her ne kadar İran Türkleri tarafından da izlenip gözlenirse, Üzeyir Hacıbeyli'nin eserleri sahnelense de Güney Azerbaycan'da özgün eserler ortaya çıkarılamaz. Pehlevîlerin İran Türk kültürünü görmezden gelme ve yok sayma siyaseti ile 1979 İran İslâm

¹ Opera: Sözlerinin tamamı veya çoğu şarkılı olarak söylenen, müziğe uyarlanmış tiyatro eseri. Ciddiliği veya yüksek amaçlara yönelmesi operayı, operet, müzikli komedi gibi türlerden ayırır [1, 558; 2, 353].

Devrimi sonrasında güzel sanatların özellikle, müzik, resim ve heykel kollarının İslâm karşıtı gösterilerek yasaklanması yüzünden bahsi geçen sanatlar gelişme gösterememiştir. 1992 sonrasında özel mûsikî mekteplerine kısmî izin verilmesi ile mûsikî ve bununla ilgili çalışmalar canlanmaya başlamıştır [3]. Bu dönemde İran Türk mûsikîsinin ve mûsikî ile ilgili sanatların gelişmesi için çalışan şahıslardan biri Üstat Hasan Demirci² adı ile bilinen Muhammed Hasan Hergülî'dir.

Tebrizli bestekâr Hasan Demirci, bütün yasaklara ve engellere direnerek kurduğu müzik topluluğu ile büyük hizmetler yapar. Yaptığı hizmetlerden en önemli biri İran Türklerinde opera sanatına ilk adım sayılabilecek "Sehendiye" eserini bestelemesidir. Hasan Demirci tarafından Bulud Karaçorlu Sehend'in "Şehriyâr'a Mektup" ve Muhammed Hüseyin Şehriyâr'ın "Sehend" adlı manzumeleri esas alınarak yapılan "Sehendiye" bestesi, İran'da en çok seslendirilen

² Hasan Demirci, 1941 yılında Tebriz'de dünyaya gelir. İlk ve orta öğrenimi burada yapar. Daha çocukken müziğe çok ilgi duyar. Arkadaşı Mahmud Şatiryan ile birlikte Tebriz'de faaliyet gösteren özellikle ramazan akşamlarında müzisyenlerin toplanıp çalıp söyledikleri Hüseyin Gennadi'nin "Kahvehanesi"nin müdavimi olurlar. Bir yandan da tar çalmasını öğrenmek için hoca ararlar. Tebriz'de hoca bulamazlar. Şatiryan dayısının ilçesi Serab'da iyi bir tar hocası olan İsa Bala'dan ders alır. Kursları tamamlayıp Tebriz'e döndüğünde Hasan Hergülî ve arkadaşları da ondan ders alırlar. Bir yandan da mûsikî cemiyetlerine, diğün derneklere devam edip hem sanatlarını geliştirmeye hem de yeteneklerini sergilemeye çalışırlar. Güreş sporu ile de uğraşan Hasan, ailesinin mesleği demircilik olduğu için "Demirci" mahlasını alır. İkinci Dünya Savaşı yıllarında Tebriz'in Ruslar tarafından işgal edildiği, İran Türklerinin Pişeverî'nin başkanlığında Tebriz merkezli "Azerbaycan Demokratik Hükümeti"ni kurduğu hüriyetin, bağımsızlığın kana kana tadıldığı, başta müzik, tiyatro olmak üzere sanat ocaklarının faaliyete başladığı, ana dilleri Türkçe ile eğitim öğretiminin başladığı, gazete, dergi çıkartılıp Türkçe yayın yapan radyo kurulduğu bir dönemde çocukluğunun geçmesinden olsa gerek on beş yaşından itibaren millî hassasiyeti yüksek, İran Türklüğünün hüriyet ve bağımsızlığı için aktif faaliyet gösteren, milliyetçi söylem ve eylemleri olan bir sanatçı olarak görülecektir. Türkçü, Turancı faaliyetlerinden ötürü takip edilecek, hapislere atılacak, açtığı mûsikî okulları kapatılacak, konserleri iptal edilecek, mûsikî grupları dağıtılacaktır. Ancak o, inandığı yolda yürüyecektir.

Hasan Demirci sınırlı imkânlarla rağmen önemli araştırmalar yapar. İran Devrimi öncesinde Davud Gaffarzâde ile birlikte yaptığı folklor derlemelerinin bir kısmını "Odlar Yurdun'dan Adlar" adı ile ve "D.H." müstear imza ile devrimin ikinci yılında 1981'de yayımlar. Arkasından "Azerbaycan Muğamları" daha sonra "Azerbaycan Mahnıları" adlı 5 ciltlik kitabını, onun arkasından da ünlü "Sehendiye" bestesini yayımlar. Diğer bir bestesi de "Settar Han-Meşrute" bestesidir. Demirci'nin edebî değeri yüksek özgün şiirleri de vardır. Bunları da "İstek" adlı bir kitapta toplamıştır. Ancak henüz yayımlanmasına izin verilmemektedir.

Tebriz ve Tahran aydınları, Türk mûsikîsinin çok iyi bilen ve icra eden Hasan Demirci ve Mahmut Şatiryan'dan Tahran Hükümeti'nin verdiği sınırlı izinden faydalanarak özel mûsikî okulu açmalarını ısrarla talep ederler. Hasan Demirci arkadaşlarını ve öğrencilerini toplayarak büyük bir mûsikî topluluğu oluşturur. Acımasızca devam ettirilen yasaklar yüzünden bodrumlarda, mahzenlerde çalışırlar. Ünlü Dr. Mübeyyen Şimşek'in yardımı ile Tebriz'de "Baba Bağî"nda 1991 yılında ilk konserlerini verirler. Bu konserden bir yıl sonra mûsikî mektebi açılmasına izin verilir. Demirci "Azerbaycan Mûsikî Mektebi" adında bir özel mûsikî mektebi açar (1992). Bu mektep ve topluluk İran Türklerinin ilk mûsikî topluluk ve mekteplerindedir. Grupta Yusuf Abdulalizâde (garmon), Ali Besareti (tar), Erestu Nesimî (kemança), Eyyub Paşenk (nağara) gibi çok önemli sanatçılar görev alır. Bu grup ülke içinde ve ülke dışında, Türkiye, İsviçre, Norveç ve Almanya'da pek çok konser verir. Grup, genellikle muğam mûsikîsi dalında faaliyet gösterir. Grubun en önemli özelliğinden biri muğamları bir bütün olarak seslendirmesidir. İlk defa onlar 30 kişilik bir orkestra ile "Şur", "Bayatı Şiraz" ve "Rast" muğamlarını baştan sona bir bütün olarak çalışmışlardır. 2006 yılında Türkler aleyhine yayımlanan karikatür meselesinde Tebriz'de yapılan mitingde 35 dakika süren "Şur Muğamı"nu bir bütün olarak çalıp okurlar. Bu millî konserden dolayı tutuklanırlar ve yargılanırlar. Bir yıl hapse mahkûm edilir. Altı ay mahkûmiyetten sonra berat eder. Ancak mûsikî grubu dağıtılır ve okulu kapatılır. Bu defa oğlu Meziyer Hergülî adına faaliyet gösterilir. Yeniden bir orkestra oluşturulur. Sınırlı olsa da hem mûsikî eğitim-öğretimi hem de konser vermektelerdir. (15 Temmuz 2012, Tebriz, Hasan Demirci anlatımı, özel arşivimiz.)

ve dinlenen besteler arasında yer almaktadır. İran genelinde yapılan yarışmada eserin bestekârı ile Sehend ve Şehriyâr rolünü oynayan sanatçılar birinci olup üç altın madalya almışlardır. Eser "Bayatı Şiraz" makamında yazılmıştır.

İki üstat şairin şiirle mektuplaşmasının seslendirilip canlandırıldığı eserde Sehend'i, "vokal" sesli, Şehriyâr'ı ise muğam sesli bir sanatçı temsil etmektedir. "Sehend" sözlerini türkülerle, "Şehriyâr" ise muğam bölümleri ile ifade etmektedir. Eserde Sehend'in sözlerini aksettirmek için altı türkü (mahnı) yazılmıştır. Şehriyâr ise cevap olarak Bayatı Şiraz muğamının parça parça tamamını okumaktadır.

Sehendiye Bestesi'nin yazılmasında iki maksat göz önünde tutulmuştur: Birincisi iki büyük şairin bu iki büyük manzumesini halka sunmak; ikincisi de Azerbaycan'ın yedi esas muğamından birini tamamen seslendirip muğam sanatının İran Türkleri arasında bütün özellik ve güzelliği ile yaşadığını göstermektir.

Eser, 1981'den beri ülke içinde Tebriz, Urmiye, Zencan, Tahran, Şiraz gibi şehirlerde ve muhtelif televizyon kanallarında; ülke dışında da iki defa Bakü televizyonunda; Erzurum Atatürk Üniversitesi'nde, Ankara'da, İsviçre ve Almanya'da sahne almıştır. Eser iki defa ülkede ostanlar (eyaletler) arasında yapılan yarışmalara katılmıştır. Tahran'da yapılan bu yarışmalarda "Sehendiye" üç birincilik kazanmış, üç altın madalya almıştır. "Sehend" rolündeki Nadir Ramdil, "Şehriyâr" rolündeki Ehad Yârî ve eserin bestekârı Hasan Demireci'ye altın madalya verilmiştir. Halkın şecaat, sanat, estetik ve iyilik severlik, fedakârlık, doğruluk, duygularını zindeleştiren bu eserin süresi 30-35 dakikadır [4, 27]. İran Türk müsîkisinin gelişmesine katkıda bulunmak için "Sehendiye" eseri ve onun bestelenme süreci incelenmiştir.

1. Sehendiye Manzumesi'nin Doğuşu

"Sehendiye" manzumesinin yazılmasına Sehend sebep olmuştur. Sehend'in kadim ve yakın arkadaşı Nikendiş'in yazdıklarına göre Sehend, yıllarca Tahran'daki evinde çalışarak Dede Korkut Hikâyeleri'ni manzum hâlde yazar. Daha sonra bunu yayımlamak için Tebriz'e gelir. Bu arada yıllardan beridir hasretini çektiği Şehriyâr'ı ziyaret etmek ister. Yine Nikendiş'in yazdığına göre Şehriyâr, ilhamı gelmeyip, istediği şiiri yazamayınca hâleti ruhiyesi bozulup, gam deryasına gömülür, tâ ki o şiiri yazmadıkça kimseyle görüşmezmiş. Sehend'in ziyâreti onun böyle bir zamanına rastlamış olsa gerek. Sehend, çok sevdiği üstadı görmek için üç gün Tebriz'de bekler, defalarca arar, evinin önüne varır ancak görüşemez. Üzgün bir hâlde Tebriz'den ayrılır. Tahran'a varıncaya kadar düşünür, bir mektup yazmaya karar verir.

İradesi sağlam bir şair olan Sehend, yürek sözlerini o güçlü kalemiyle "Şehriyâr'a Mektup" adlı şiire döker:

Bir elimde galem bir elde kâğız,
Heyalım boylanır damdan, divardan.
Başımda yâr bağı gezmek havası,
Gapılar bağıdır yol tapım hardan?

Şiiri mûsikî bilgini Behruz Devletabâdî ile Şehriyâr'a gönderir. Şehriyâr, mektubu alışı ve ona cevap olarak "Sehendiye" manzumesini yazışını kendisini sonraki yıllarda ziyaret eden Üstat Ali Selimî ile Üstat Hasan Demirci'ye şöyle anlatır: "Sehendin mektubunu okuduğumda bir kaç kere ağladım. Vücûdum irkildi, tüylerim biz biz oldu, bedenimi hararet sardı ve titremeye başladım. Ayağa kalkıp odanın içinde gezinmeye başladım. Sanki Sehend'in³ zirvesine uçuyordum. Sehend Dağı'nın bütün güzellikleri gözümde canlanıyordu. O anda benim için İlâhî bir ilham geldi. Oturdum sabaha kadar bu manzumeyi, Sehendiye'yi yazdım [1, 29]."⁴

"Şah dağım çal papağım el dayağım şanlı Sehendim,
Başı tufanlı Sehendim - Deli ceyranlı Sehendim."

2. Sehendiye'nin Yazılışı

Hem manzumeleri iyi bilip hem de iki üstat şairi yakından tanıyan Hasan Demirci, bir taraftan şiirlerin muhtevası üzerinde, bir taraftan da Şehriyâr ile Sehend'in hayatları hakkında yıllarca değerlendirme yapar. Defalarca okuduğu ve çok beğendiği bu manzumelerin sadece şiir olarak değil, mûsikî, resim, tiyatro gibi başka sanat dallarıyla da insanlara, bilhassa gençlere sunulması gerektiğini düşünür. Ve mûsikî ile değerlendirilmesini kendisi üstlenir. Bir yıla yakın yaptığı çalışma sonunda "Sehendiye" eserini meydana getirir.⁵

3. Sehendiye'nin İlk Sanatçıları

Sehendiye eserini Tebriz'de, "Azerbaycan Mûsikî Mektebi"nde ilk olarak çalıp seslendiren orkestranın elemanları şunlardır [4, 30]:

Yönetmen	Reşid Danişçüyi
Nadir Ramdil ⁶	Sehend Rolünde ⁷
Hamid Namverî ⁸	Şehriyâr Rolünde

³ Burada Sehend Dağı kastedilmektedir.

⁴ Şehriyâr, Sehendiye'yi yazdıktan sonra Sehend ile görüşünü de şöyle anlatır: "Bu şiiri yazdıktan bir müddet sonra Nikendîş ile Tahran'ın Kerec semtinde bir arkadaşımın evine konuk olduk. Nereden öğrendiyse iki saat geçmeden Sehend bizim bulunduğumuz eve geldi. Ben Sehend'i ilk defa görüyordum. Kucaklaştık, öpüştük, ağlaştık... Sehend beni ve ev sahibini ısrarla evine götürdü. İki ay misafir etti. Her akşam onun evinde şairler, yazarlar toplanıp, konuşurduk. O gecelerle ilgili pek çok hatıram vardır. Sehend ile birlikte o günlerde Bakû'ye gidecektik nâneçibler (soysuzlar) bırakmadılar." [4, 29].

⁵ Hasan Demirci bu hususta şöyle yazar: "Sehend'in çok önemli medenî çalışmaları vardır. Sehend henüz lâyıkı veçhile incelenmemiştir. Bu hususta sanatçılara büyük görev düşmektedir. Gelecek kuşakların sağlam düşüncelere sahip olmaları için doğru ve değerli çalışmalar yapanlar tanıtılmalıdır. Bu her bir sanatçının görevidir. Biz bu maksatla mûsikî yoluyla Sehend ve Şehriyâr'ı canlandırıp, onların görüşünü izleyip gözlemeye çalışmaktayız." [4, 30].

⁶ Nadir Ramdil, 1999 yılında İran'da yapılan mûsikî yarışmasında Sehend rolünde okuduğu eserlerle, 2000 yılında yapılan yarışmada da "Oğlum" türküsü ile birinci olmuş ve iki altın madalya almıştır.

⁷ Daha sonraki sunumlarda Hasan Vahidî, Umud Gercî ve Nemet Mesgerî de Sehend rolünü almışlardır.

⁸ Üç oktav ses diyapazonuna sahip olan muğam üstadı Hamid Namverî, Sehendiye eserinin ilk Şehriyârıdır. Namverî, Şehriyâr rolünü Tebriz'de, Urmiye'de, Şiraz'da ve Tahran'da defalarca konserlerde başarıyla temsil etmiştir. O günümüzde Üstat Şatiryan Mûsikî Mektebi'nde muğam dersleri vermektedir. Tahran'da yapılan yarışmada Sehendiye Operası'nın Şehriyâr rolünü temsili ile birinci olmuş ve altın madalya almıştır.

Kafkasyalı Y.S. İran Türk Müsikiğinde Opera Sanatına Bir Adım...

Ehed Yârî ⁹	Şehriyâr Rolünde (İkinci sunumda yer almıştır.)
Hasan Demirci	Tar
Hümayun Nesimî	Tar
Ali Besaretî	Tar
Mazyar Hergûlî	Tar
Şahin Sefî	Bas Tar
Behmen Atapur	Kâmança
Rıza Hesenî	Kâmança
Mesud Namverî	Kâmança
Muhtar Hiyabanî	Garmon
Ramin Satani	Garmon
Resul Zaranya	Gara Ney
Mehmed Ruzme (Elyar)	Org
Kerim Şatirbanî	Kaval
Aydın Namdar	Goşa Nağara
Mehdi Nebahet	Nağara
Bestekâr	Hasan Demirci
Sözler	Şehriyâr ve Sehend
Notaları Düzenleyen	Mazyâr Hergûlî

4. Sehendiye'nin Seyri

Perdenin açılmasıyla birinci türkünün (Bir elimde galem...) melodisi çalınır. Devamında "Sehend" söze başlar. İlk türkü ve ilk sözler Sehen'din "Şehriyâr'a Mektup" manzumesinin giriş sözleridir [4, 41]:

Bir elimde galem bir elde kağız,
Heyalım boylanır - damdan - divardan.
Başımda yâr bağı gezmek havası,
Gapılar bağıdır yol tapım hardan?

Hasarın dalından gönül verdiğim,
O yâr bir bağ salıb suyu bululdan.
Heyvası kehreba, narı yağuttan,
Tağı firûzeden, divârı gülden.

Mavi eyvanında saz çalır zöhre,
Bircunda yay çekib dayanıb keyvan,
Layıgım var mı, girem gesrine men de,
Gıllı papağımla gırıg sazımla.

⁹ Sehendiye'nin ikinci Şehriyâr'ı ünlü sanatçı Ehed Yârî'dir. O, Azerbaycan Müsiki Mektebi'nde muğam hocasıdır. 1999 yılında İran'da yapılan muğam yarışmasında birinci olup altın madalya almıştır. İran Türklerinin müsikisine büyük hizmetleri vardır.

O, bu ihtişamla bu temteragla,
Gapısın üzümə açmasa ne var,
Şahla reiyyetin söhbeti tutmaz,
Men bir obalıyam odur "Şehriyar!"

bir əlimdə qələm

Ustad - Hesen Demirci

Flute

f

6

1. 2.

12

Fine

18

25

32

37

D.S. al Fine

"Şehriyar" muğamla cevap verir. Ancak bir oktav tiz perdeden okuyup esas bölüme geçer.¹⁰

Muğamı duyan "Şehriyâr" "Sehendiye"nin ilk mısraları ile söze başlar [4, 43]:

Şah dağım çâl papağım, el dayağım, şanlı Sehendim,

¹⁰ Bayatı Şiraz muğamını, okuyanların ses özelliğine göre üç çeşit çalıp okumak mümkündür. Birincisi orta sesliler içindir ki "sol" notasından okunmalıdır. İkincisi tiz sesliler için tiz Bayatı Şiraz denilen "do" notasından okunmalıdır. Üçüncüsü ise daha tiz sesler içindir ki "re" notasından okunmalıdır.

Başı tufanlı Sehendim, deli ceyranlı Sehendim,
Üreyi ganlı Sehendim,
Başda Heyderbaba tek garla grovla garışıbsan,
Son ipek telli buludlarla ufugda sarışıbsan,
Savařarken barışıbsan.

"Şehriyâr", "sol" notasını esas alarak sözleri okuduktan sonra bir oktav peste doğru iniş yapıp pest "sol" notasında sözü müşikîye bırakır.

ikinci Götürge

mugam

Piccolo

7

14

21

Fine

Şehriyar "Temel" bölümde "Sehendiye"nin şu sözlerini okur [4, 46]:

Göyden ilham alalı sırrı semavata deyirsen,
Hele ağ kürkü bürün yazda yaşıl don da geyirsen,
Goradan halva yeyirsen.

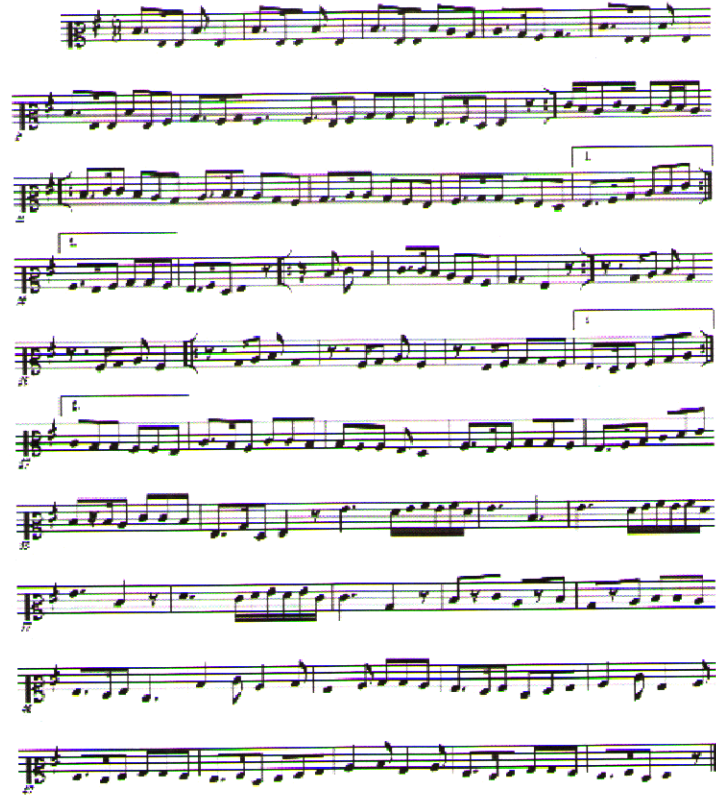
Ad alıp senden o şair ki sen ondan ad alarsan,
Ona her dad veresen yüz o müğabil dad alarsan.

Adaş olduğda sen ondan daha artıg ucalarsan,
Baş ucaldıgda Demavend Dağı'ndan bac alarsan.
Şé'r élinde tac alarsan, Tarı'dan¹¹ her zad alarsan.

O da şé'rin, edebin şah dağıdır, şanlı Sehendi,
O da sen tek atar ulduzlara şé'r ile, kemendi,
O da, simurgdan almagdadı fendi,
Şé'r yazanda geleminden bakasan dür sepelendi,
Sanki ulduzlar elendi.
Söz deyende görüsen gattı gülü, püsteni, gendi,
Yaşasın şair efendi.

TEMEL

(Композер)

¹¹ Tarı: Tanrı, Allah.

"Sehend", yine türkü ile cevap verir. İkinci türkü vals ritmindedir [4, 49]:

Laleli çiçekli çemenlerimde,
Gelib yurd salsa da çoban çoluglar,
Yalvaram sefamdandır üz döndermesin.
Şehriyar'a layık şah yurdum da var.

Divarlar – divarlar polad olsaz da,
Almas muşar ollam kesib biçerem,
Borc allam kölüngün Ferhad babamm,
Bisütun olsaz da çapırp keçerem.

Gerek ruhsat alam Heyder Baba'dan,
Yok cevabı mene, belke vermesen,
Bir de Şehriyar'dan fermanım vardır,
Olur mu, bir – birin şair görmesin.

Yok men de Sehendim başım ucadır,
İçimde sönmeyen aşk ateşi var.
Mende var sefası güllü baharım,
Başımı tutsa da gara buludlar.

Şehriyâr, Bayatı İsfahan muğamıyla cevap verir [4, 50]:

Gâh gören Hafız Şiraz ile eyvanda durublar,
Gâh gören ortada şetrenc gurarken oturublar,
Gâh gören saz ile avaz ile eyvence gurublar,
Sanki sağır de vurublar.

Orkestra, şen bir parça çaldıktan sonra "Şehriyâr" devam eder:

Zöhre eyvanda ilâhe, şenliyinde görünürken,
Bahasan Hafız'ı da orda celaletle görersen,
Ne seversen.

"Sehend" sırayı alır ve Şehriyâr'ın haddinden fazla Fars edebiyatına ilgi duymasını irdeleyip, ona söz dokundurur [4, 52]:

Özge Çırağı

Bugün men Sehendem, sen de Şehriyâr,
Gel başımı ucaldag goca Tebriz'in.
Bir kere yadların daşımı atag,
Çekek gayğısını öz élimizin.

Özge çırağma yağ olmağ bestir.
Doğma ellerimiz garanlıgdadır.
Yanıb yandırmayağ yadlar ocağın,
Evimiz soyugdur, gıştır, şahtadır.

اۆزگه چیراغی ۲/۴

بو گون من سهندم، سن ده شهريار ۲|
گل باشين اوجالداق قوجا تبريزين
بیر کره يادلارين داشيني آتاق ۲
چکک قاغيسيني اؤز ائليميزين ۲

اۆزگه چیراغينا ياغ اولماق بسدير ۲|
دوغما ائلريميز قارائليقدادير
يانيب يانديرماياق يادلار اوجاين ۲
انويميز سويوقدير قيشدير شاختادير: ۲

Özə çırağı

H.dimirci

Moderato (♩ = c. 108)

Piccolo

4

7

11

17

23

D.C. al Fine

Kafkasyalı Y.S. İran Türk Müsîkisinde Opera Sanatına Bir Adım...

Türkünün son girişi çaldıktan sonra "Sehend" in sözlerinden öfkelenen Şehriyâr "Zil Bayatı Şiraz" makamında babanın oğluna öğüt vermesi şeklinde şu muğamı okur [4, 53]:

Ganad ister bu feza, goy gala terlanlı Sehendim,
Eşid öz kıssamı, destanımı destanlı Sehendim.
Seni Heyderbaba ol ne'releriyle çağıranda,
O sefil, darda galan, tülkü govan şir bağıranda,
Dede Gorgud sesin aldım, dedim arkamdı inandım,
Arka durduğda Sehendim, Savalan tek havalandım,
Sele garşı govalandım.

Şehriyâr'ın bu mantıklı ve ikna edici cevabı karşısında Sehend, hasbihâl havasında şu sözleri okumaya başlar [4, 55]:

Gırılan Zencir

Şairim dünyanı nece görürsen,
Duz yeyib duz gabın sındıranlar var.
Gedir bilen yâra, can gurban eyle,
Gedir bilmeyene heyifdir ilgar.

Şairim! Sözüümü gurbete salma,
Gulag ver dünyada gör bir ne sesdir,
Bağrıvı sıkmasın bu hay haraylar,
Gırılan zencirdir sıman gefesdir!

"Sehend" in türküsü biter bitmez "Şehriyâr" müziği beklemeden okumaya başlar. Haveran makamında çalınır [4, 57]:

Dağlı Heyder Baba'nın arkası her yerde dağ oldu,
Dağa dağlar dayag oldu.
Arazım ayna çırag goymada aydın şefeg oldu,
O tayım neğmesi govzandı ürekler gulag oldu,
Yene gözler bulag oldu.

Burada orkestra üzzal melodi çalar ve "Şehriyâr" şu mısraları okur:

Üzzal Ringi

[Composer]

Allegro

Guitar

ff

6

12

18

24

30

36

42

Fine

D.C. al Fine

Üzzal melodi bittikten sonra muğamın en tiz bölümüne geçilir. "Şehriyâr", bu bölümde "Gelin Muğamın" gamına değil daha kederli olan sevgi "Segâh Muğamı" gamma geçer. "Şehriyâr" bütün gücüyle şu beyti mısra mısra okur:

Üzzal

Dedin Âzer élinin bir yaralı nisgiliyem men,
Nisgil olsam da gülüm bir ebedî sevgiliyem men.
Ebediyet gülüyem men.

"Şehriyâr"ın dinlenmesi ve dinleyicilerin de şenlenmesi için bir şen hava çalınır. Şen havadan sonra "Şehriyâr" tekrar söze başlar. Bu defa "si" segâh okur:

Nisgil ol çerçiye galsın ki cevahir nedi ganmır,
Medeniyyet debin éylir bedeviyet bir usanmır,
Gün gédır az gala batsın gecesinden bir oyanmır
Bir öz ehvâlına yanmır.

"Şehriyâr"ın sözü bittiğinde, "Sehend" bu defa cevabını bir segâh türkü ile verir. "Şehriyâr"ın öz ana yurduna yürekten bağlı olduğunu duyarak üstadından bağışlanmasını diler [4, 61]:

Demirem yanmayag alovlanmayag,
Yanmasın neylesin yazık pervane.
Yanmayag vefasız yârın oduna,
Yanag êlimize yanag vetene.

Aziz Şehriyârım bağışla meni,
İncime darıhma fikrin hardadır,
Mürvetsiz deyil senin gardaşım,
Anca senin kimi o da dardadı.

Türk bittiğinde "Şehriyâr" hemen ritmik notaları olan Dilrûba makamında okur. "Şehriyâr" muğamı sonlandırmak için beme doğru ayak verir. "Sehend" ise muğam okumaya hazırlanır. "Sehend" ile "Şehriyâr"ın yarışmaya doğru giden ardıcıl deyişmeleri başlar. "Sehend" okur [4, 63]:

O güzel şeherde eziz diyarda,
Şairi coşduran sehneler çok var.
Nisgilleri çokdur, derdli Tebriz'in,
Biri sen özünsen eziz Şehriyâr.

Şehriyâr:

Amma zennetme ki dağlar yine galhan olacagdır,
Meşer olmagdadı bunlar daha volkan olacaktır,
Zulm dünyası yanarken de tilit gan olacagdır
Vay ne tufan olacagdır.

Yıllarca verilen millî mücadelede, karşılaşılan çetinliklere göğüs geren ve direniş gösteren Sehend, sarsılma iradesine dayanarak Şehriyâr'ı zulm elinden solgun hâlde gördüğünde coşarak şöyle der:

Çekilin – çekilin yol verin geçim,
Üreyim od tutub alov saçaram.
Şehriyâr boynuna zencir vuralar,
Çeynerem, gemirrem, dartıb açaram.

Dünyanın sıcağını soğuğunu gören Şehriyâr, genç şairin coşkunuğunu görünce onu tahammül etmeye, sakin olmaya çağırır ve yumuşak bir üslûpla şöyle cevap verir:

Amma menden sarı sen arhayım ol şanlı Sehendim,
Üregi ganlı Sehendim,
Men daha arş-ı e'lâ kölgesi tek başda tacım var,
Elde Musa kimi Fir'avn'a ganim bir ağacım var.
Başda sınımaz siperim, elde kütelmez gılcım var.

"Sehend" ömür boyu çalışıklarının nedenlerini aşağıdaki mısralar ile bildirerek Şehriyâr'ın yüreğinden haber verir:

Helelik küçük bir damla olsak da,
Süzülek, düzülek, damak, gül olag.
Biz de başımızı gatag başlara,
Garışag sulara, akar sel olag.

Bu sözleri tamamen kabul eden Şehriyâr, son olarak yürek sözlerini şöyle açıklar:

Yene gardaş sayağı sözlerimiz bir sayag oldu,
Lale bitti yanag oldu,
Gönçe güldü dodag oldu,
Sözlerimiz bir sayag oldu.

Son mısra bir daha tekrar edilir ve Sehend ve Şehriyâr ses sese vererek son mısrayı birlikte okurlar ve muğam sona erer.

Bununla hayatta olduğu gibi iki şair arasında kırılmaz bir bağ ve sevgi olduğu görülür. İki şair "Şair de Bahtiyâr" şarkısını okuyarak eseri sonlandırır [4, 54]:

Sehend: Çaylara sed vurag dereler dolsun,
Şehriyâr: Daşgın akan sular heder akmasın.
Birge yeşersin gurumuş güllerin kökü,
Zemiler susuzdan göye bahmasın.

Sehend: Sehend'e gül açsın Heyderbaba'da,
Şehriyâr: Üzerinde çadır gursun Şehriyâr.
Birge bahag çiçeklenen yurda şair yazag,
Şair de bahtiyar şer de bahtiyar!

Sonuç

İran coğrafyasının son iki yüz yılda devamlı savaşların, isyanların, ihtilâllerin yaşandığı yer olması, Pehlevî Hükümetlerinin İran Türk kültürünü görmezden gelme hatta yok sayma siyaseti ve 1979 Devrimi'nden sonra ise güzel sanatların özellikle, müzik, resim ve heykel kollarının İslâm karşıtı gösterilerek yasaklanması sebebiyle bahsi geçen sanatlar gelişme gösterememiştir.

Batı'da 16.-17. yüzyıllarda sahnelenmeye başlayan müzik ve tiyatro esaslı opera sanatı henüz İran coğrafyasında özellikle İran Türkleri arasında gelişme gösterememiştir. Fars kültürünü ülke genelinde hâkim kılmaya çalışan Tahran yönetimi, Ermenilere ana dillerinde eğitim-öğretim başta olmak üzere her türlü sanat faaliyeti yapma izni verirken, ülke nüfus dağılımında en büyük dilimi oluşturan Türklere, Türkçe eğitim-öğretimi dahil sanat faaliyeti yapmaya izin vermemektedir.

Halı, minyatür, folklor gibi pek çok yönden Türk dünyasının en zengin topluluğu olan İran Türklüğü, müsîkî bakımından da en zengin toplumdur. Ne yazık ki, yıllardan beridir uygulanan yasaklar yüzünden bütün sanat dalları ile birlikte müsîkî sanatı da lâyük olduğu yere çıkamamıştır.

İran Türk müsîkisinde, 1992'den sonra özel müsîkî mekteplerine kısmî izin verilmesi ile müsîkî ve bununla ilgili çalışmalar canlanmaya başlamıştır. Bu dönemde İran Türk müsîkisinin ve müsîkî ile ilgili sanatların gelişmesi için çalışan şahıslardan biri Hasan Demirci'dir.

Sehendiye eseri, konserlerde ve radyo televizyon dalgalarında yer aldığı halkın gösterdiği ilgi onun beğenildiğini göstermekle birlikte İran Türklüğünün opera gibi yüksek müsîkî eserlerine teşne olduğunu da göstermektedir.

KAYNAKÇA

A- Yazılı Kaynaklar

1. FERCHAULT, G. (1990), Opera, Meydan Larousse 9, Meydan Yayınevi, İstanbul.
2. ASÊ (1983), (Azerbaycan Sovét Ensiklopediyası VII), Bakı.
3. ESĞERNİYA, F. (1384), Öten Üz İllikde Azerbaycan Bölgesinde Yerli Musikinin Durumu, Dilmaç, S. 18, Tahran.
4. DEMİRÇİ, Hasan (1387), Sehendiye Müsîkî Notlarında, Gâhnâme 2, Güneş Tebriz.
5. ALTAR, Cevdet Memduh (1993), Opera Tarihi, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
6. BOZOK, Hüsamettin (1990), Türkiye'de Opera, Meydan Larousse 9, Meydan Yayınevi, İstanbul.
7. Ana Britannica, (1993) Opera, Ana Yayıncılık, İstanbul.
8. FARMER, Henry George (1979), "Müsîkî", İslâm Ansiklopedisi 8, İstanbul: MEB Yayınları.
9. FINKELSTEİN, Sidney (1996), Müzik Neyi Anlatır, Çeviren: M. Halim Spatar, İstanbul: Kaynak Yayınları.
10. HERGÜLİ, M. Hasan (Demirci) (2000), Azerbaycan Muğamları, Tebriz, İntişarat-ı Şanlı.
11. İMRANİ, Rafik (2011), Muğam Tarihi, Tebriz, Neşr-i E {ter.
12. KAFKASYALI, Yavuz Selim (2009) İran Türklerinde Müziğin Ulusal İşlevi, 38. ICANAS Bildirileri, Müzik Kültürü ve Eğitim, C. 1 Ankara.

13. KAFKASYALI, Yavuz Selim (2010) Sosyokültürel Bağlamda Kaşğay Türklerinde Müzik, 18. EAS Kongresi Bildirileri, Bolu.

14. KARKIN, A. Metin (2008), “Yaratıcılık Kavramı ve Müzik Eğitiminde Yaratıcılığın Rolü ve Önemi”, Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi S. 14, Erzurum.

15. KARKIN, Kadir (2001), Müzik Eğitimi ve Toplum, Müzik ve Sahne Sanatları Kongresi, İzmir.

16. SAĞER, Turan (2005), Temel Müzik Teorisi, İstanbul: Bemol Müzik Yayınları.

17. UÇAN, Ali (2005), Türk Müzik Kültürü, Ankara: Evrensel Müzikevi.

B. Sözlü Kaynaklar:

Behruz İmanî, 30 Ocak 2013 Tebriz - İran; 20 Nisan 2013, Türkistan - Kazakistan.

Hasan Demirci, 16 Temmuz 2012, Tebriz - İran.

Haydar Ali Hadî, 16 Temmuz 2012, Tebriz - İran.

Yusuf Abdulazimzâde, 29 Ocak 2013, Tebriz - İran.

ТҮЙІНДЕМЕ

Иран жерінде соңғы екі жүз жыл ішінде болып жатқан тоқтаусыз соғыстар, қақтығыстар мен төңкерістер, сондай-ақ XX ғасырдың бірінші ширегінде Иранның Пехлевиердің қол астына кіруі, иран-түрік мәдениетінің тасада қалуы және 1979 жылғы төңкерістен кейін көптеген өнер салаларына, соның ішінде музыка саласына да шектеу қойылып, тиым салынуы сияқты жағдайлар иран-түрік музыкасының дамуын кешеуілдетіп, айтарлықтай кедергілер келтірді. XVI ғасырда Батыс елдері, ал XIX ғасырда Түркия мен Өзірбайжан елдері опера өнеріне зейін қойып, жоғары бағалай бастады. Ал, парсылардың қол астында болып келген Иран түріктері болса бұл өнерге жаңадан қадам жасай бастады. Тегеран билігінің 1992 жылы жекеменшік музыка мектептерінің жұмыс жүргізуіне аздап рұқсат беруімен музыка және онымен байланысты басқа да өнер салалары қайта жаңадан бастады. Бұл кезеңде иран-түрік музыкасына және өзге де өнер салаларының дамуына зор үлес қосқан Хасан Демиржи көлденең тұрған бөгет-кедергілерге қарамастан музыка саласында оркестр құрып, әрі Иран түріктерінің алғашқы опера туындысы болып саналатын «Сехендие» туындысын жазды. Сехендтің «Шахриярға хат» атты поэзиялық шығармасы мен Шахриярдың «Сехенд» атты өлеңі негізге алынған бұл туындыда Сехендтің сөздері алты өлеңмен, ал бұған Шахриярдың жауабы Баяты Шираздың мақамына салынған жыр жолдарымен беріледі. Бұл туындының ішкі мазмұндық құрылымына қарайтын болсақ, оның опералық туындыға жататындығын көруге болады.

(Кафкасиялы Я.С. Иран-түрік музыкасында опера өнеріне бір қадам: Хасан Демиржи және Сехендие шығармасы)

РЕЗЮМЕ

Непрерывные войны, восстания и столкновения, происходившие в Иране в течении последних двух веков, правление Пехлевидов, пришедших к власти в начале 20 века, и последующее пренебрежение иранской тюркской культурой, а также запрет на музыку и другие виды искусства, появившийся после революции 1979 года, негативно отразились на развитии тюркской музыки в Иране. В 16 веке на Западе, а в 19 веке Турция и Северный Азербайджан познакомились с одним оперой, тогда как иранские турки, находящиеся под властью персидского правительства, делают в этом направлении первые шаги. В 1992 году правительство Тахрана частично дало разрешение открывать частные музыкальные школы, в результате чего в этой области началось бурное оживление. В этот период в развитие музыки

Kafkasyalı Y.S. İran Türk Müsîkisinde Opera Sanatına Bir Adım...

иранских тюрок и других, связанных с не отраслей искусства, большой вклад внес Хасан Демиржи, который, не смотря на различные запреты и препятствия, не только создал оркестр, но и создал первую оперу иранских тюрок, переложив на музыку произведение «Сехендие». Основой для произведения послужило поэма Сехенди «Послание Шахрияру» и стихотворение Шахрияра «Сехенд», причем в музыкальном переложении слова Сехенда представлены в виде шести песен, а слова Шахрияра ответ исполняет Баяты Шираз в форме ближневосточного классического музыкального произведения. Исследование произведения показало, что оно является первым шагом в создании восточного оперного искусства.

(Кавкасиалы Я.С. Новый шаг в оперном искусстве тюрокской музыки Ирана: Хасан Демиржи и произведение «Сехендие»)

SUMMARY

Unceasing wars, rebels and coups in Iran 1979 event music ban with other statutory prohibitions; all of these events prevented Iranian Turks music development in need level. Iranian Turks under Persian ruling have made new steps in the sphere of opera art when in the 16th century West, in the 19th century Turkey and Nothem Azerbaijan had already learnt it. In connection with Tahran government gave partial permission to private schools in 1992, musical and connected spheres began to revival activities. Hasan Demirci, despite of all prevents in this period made meaningful contribution to Iranian Turks music and arts connected with it, organized orchestra and set the first opera of Iranian Turks "Sehendiye" to music. Basing on the poetical composition named "Sehend" words of sehend given with six songs and Shehriyâr's answer is given with reading whole Bayatî Shiraz muğam. Researching the process of the composition we can see that this composition forms big contribution to opera.

(Kafkasialu Ya.S. One step in Opera art of Iranian Turkish music: Hasan Demirci and Sehendiye work)